

BELİRLİLİK HALİNDE, TÜKETİCİ - KARAR TEORİSİ

Doç. Dr. Nurhayat Şireli

İktisatçılar da psikologlar gibi fertlerin davranışı ile yakından alakalanırlar. İşte bu iki bilim dalındaki ilgi beraberliği, kişinin ekonomik kararları verme sürecindeki davranış modelini beraberce ortaya çıkarmak ve bazı teorik yaklaşımlara ulaşmak için birlikte çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. Karar teorisinin esasını basitçe, «ferdin A ve B malları arasındaki tercihini ne yolda yapacağıdır», şeklinde özetleyebiliriz.

İktisat teorisyenleri, Jeremy Bentham (1748 - 1832) den beri bu konu ile ilgilenmektedirler. Başlangıçta, tüketicinin karar vermesi ile alakalı iktisat teorileri oldukça geniş kapsamlı ve matematiksel bir görünüm arz ediyordu. Bu makalede risksiz karar teorisi ve bunun refah ekonomisi ile ilişkisi ele alınacaktır.

Karar teorisinde yapılan ana faraziye karar verme durumunda bulunan kişinin «Economic Man» özelliğine tiaz olmasıdır. Bu varsayım la kişinin, ekonomide kendi kararlarını etkileyebilecek bütün iktisadi faaliyetlerden haberdar olduğu kadar, bunların neticelerini de bildiği kabul edilmektedir. Yine kesiksiz ve diferansiye edilebilir fonksiyonlar elde edebilmek gayesi ile de fiyatların son derece bölünebildiği ve kişinin de bu bölünebilirlik karşısında son derece hassas olduğu farzedilmektedir. Kişinin ayrıca rasyonel davrandığı yani, hâlen sahip olduğu hayat standardını muhafaza edebilmek için seçimlerinde ve kararlarında maksimizasyonu ön plânda tutmak zorunda olduğu farzedilir. Bu varsayımlar ile zımnen, ferdin zayıf bir alım gücü olduğu ifa-

de edilmek istenmektedir. Şu halde, A ve B malları karşısında karar vermek durumunda olan kişi, A'yı B'ye mi tercih ettiğini yoksa tersini seçtiğini veya ikisi arasında kararsız mı kaldığını söyleyebilmelidir ve mantık gereği de tercihleri arasında geçişlilik olmalıdır. Yani, A'yı B'ye, B'yi de C'ye tercih ediyorsa A'yı C'ye tercih edebilmelidir. Zikredilen bütün bu prensipler, risksiz karar teorisindeki «iktisadi adamın» maksimum faydayı sağlayacak şekilde kararlarını verir, fazaiyesinin alt şartlarıdır.

Fayda Maksimizasyonu ile İlgili Görüşler

İster Jeremy Bentham'ın baéatıp James Mill'in popüler hale getirdiği iktisat felsefesinde olsun, ister iktisat teorisinde olsun insanların faaliyetlerinin hedefi, insanların ihtiyaçlarına cevap veren tatmin vasıtalarının sağlanması olarak kabul edilir. Üretilen her mal veya hizmet, doğurabileceği tatmin veya tatminsizlik hassasına göre mütalâa edilebilir. Bu hassaya, objenin faydası denilir. Şu halde haz pozitif fayda sağlarken, zahmet negatif faydaya yol açar. Faaliyetlerin gâyesi ise, maksimum faydayı sağlamak olduğuna göre, herbir tüketim ünitesi de kendi imkânlarına nispetle elverişli alternatiflerini değerlendirip, en büyük pozitif fayda sağlayanını seçer. Fayda maksimizasyonu kavramı, karar teorisini yönlendiren faydanın mahiyeti icabıdır (1).

Karar teorisini matematiksel yaklaşımla Jevons, Wairas, ve Menger ele aldılarsa da teori Marshall ile şekillendi. (1890 Principles of Economics). Fayda teorisine dolaylı da olsa bu eğiliş, bir yandan çeşitli malların taleplerindeki özellikleri ortaya sererken, diğer yandan malın miktarının monotonik olarak artmasına karşılık faydasının negatif olarak hızlandığı ve tüketicinin satın aldığı malların çoğunda miktarın, fiyatın azalan bir fonksiyonu olduğu yolundaki varsayımları ile,

---

1) Bohnert, H. G. The Logical Structure of the utility concept, R. M. Thrall, C. H. Cooms, R. L. Davis (Eds.), Decision Processes, New York: Wiley 1954. İçinde

fayda eğrilerinin şeklini belirlemektedir. Tabii ki iktisatçıların ihtiyacına cevap veren bu hipotezler test edilebilir.

Jevons, Wairas, Menger ve hattâ Marshall, farklı malların faydalarının toplanabileceğini farzetmekle, toplama giren farklı malların faydalarının nötr olduğunu da kabul etmiş oldular. Gerçi Marshall, tamamlayıcı ve rakip malların faydalarının müstakil olmadığını ifade etmişse de, bu konuya bir açıklık getirmemiştir. Halbuki farklı malların faydalan arasındaki münasibetleri hesaba katınca, bu teori çok karmaşık hale gelmektedir. Bu gerçeği gören Edgeworth, farklı malların faydalarını toplayarak elde edilen toplam fayda fonksiyonuna gerek olmadığına işaret edip, kayıtsızlık eğrileri kavramını ortaya attı (2). Bu yaklaşımla, klasik fayda teorisi tedricen yıkılmaya başladı.

Karar teorisinde, klasik fayda teorisini kullanmaktan vazgeçişe karşı çıkışlar olduysa da, amprik alanda bu görüş esas alınarak yapılan çalışmalar çok cüzdür. Fisher (3) ve Frisch (4) bir ekonomideki karar üniteleri arasında tüketici zevkleri açısından benzerlik olduğu varsayımı ile piyasa verilerinden marjinal faydayı ölçme metodiarını geliştirdiler. Geliştirilen bu tekniklerin değişik varyantlarını kullanan Morgan (5), bunlardaki matematiksel ve bilimsel kusurları gördü. Elde ettiği amprik neticeler, bu tekniğin yürümesi için gerçekçi olmayan farazyelere dayanmak zorunda kaldığını ortaya koydu. Bu tekniklerden yararlanabilmek için söz konusu malların rakip veya tamamlayıcı değil, fakat nötr mal olması ve bunlara ait piyasa verilerinin mevcut olması gerekir. Halbuki nötr mal gruplandırılmaları esasına göre veri

---

2) Edgeworth, F. Y. *Mathematical psychies*. London: Kegan Paul, 1881.

3) Fisher, I. A. *statistical method for measuring «marginal utility» and teating the justice of a progressive income tax*. J. Hollander (Ed) *Economic essays contributed in honer of John Bates Clark*, New York: Macmillan, 1927. içinde pp. 157-183.

4) Frisc, R. *New methods of measuring marginal utility*. R. Frisch *Beitrage zur Beitrage zur ökonomischen Theorie*. Tübingen: Mohr, 1932 içinde

5) Morgan, J. N. *Can we measure the marginal utility of money?* *Econometrica*. 1954, pp. 129 452.

bulunmamaktadır. Samuelson, aralıklı ölçekle faydayı ölçmeye imkân veren, nötr fayda faraziyesinin, elde edilen talep fonksiyonunun yapısına lüzumsuz sert tahditler getirdiğine işâret etti (6). Bunun yerine kendisi, bilimsel ve matematiksel bir deneme olarak, zamana göre iskonto edilmiş fayda fonksiyonu (time discount Function) ile marjinal faydayı ölçme metodunu sundu. Ancak bu fonksiyonu diğere göre tercih etmek için akla yatkın bir dayanak yoktur. Aslında Marshall'ın paranın marjinal faydasını sâbit kabul ederek faydayı ölçme önerisinde olsun (7), Turnstone'un amprik olarak fayda fonksiyonunu tâyin teşebbüslerinde olsun (8) henüz klasik fayda görüşünü ayakta tutacak tatmin edici bir sonuç sağlanamamıştır diyebiliriz.

Kayıtsızlık Eğrileri

Yukarıda ifade edildiği gibi nötr mal mahiyetinde olmayan, rakıp veya tamamlayıcı malların faydalarına dayanan kayıtsızlık eğrileri kavramını Edgeworth başlattı. Edgeworth'un formüle edişine göre, her bir kayıtsızlık eğrisi, birbirinden farklı ve fakat sâbit bir fayda eğrisini simgeler. Yani, bir kayıtsızlık eğrisi sonsuz sayıda, eş-fayda sağlayan noktalardan meydana gelir. Daha yüksek faydalar, daha ilerideki kayıtsızlık eğrilerinde ifâdesini bulur. Bu eğrilerin meydana getirdiği topluluğa kayıtsızlık haritası adını vermekteyiz. Parayı da bir mal kabul ederek eksenlerin birinde para, diğesinde mal miktarları gösterilerek daha kullanışlı bir kayıtsızlık haritası elde edileceği açıktır.

Faydanın ölçülebilirliğinden hareketle, Edgeworth'un çıkardığı gibi kayıtsızlık haritası kavramına ulaşılabilir. Pareto, doğrusal bir fonksiyona çevrilebildiği takdirde faydanın ölçülebileceği faraziyesi üzerine eğildi (9). Kişinin, farklı faydalara tekâbül eden A durumunda

---

6) Samuelson, P. A. Foundations of economic analysis. Cambridge, Mass. Harvard Univer. Press, 1947.

7) Bishop, R. L. Consumer's surplus and cardinal Utility. *Quart. J. Econ.* 1943, 421-449.

8) Turnstone, L. L. The measurement of values. *Psychol Rev.* 1954, 47-58.

9) Ricci, U., Pareto and pure economics., *Rev. econ. Stud.*, 1933, 3-21.

mı, yoksa B durumunda mı kalmayı tercih ettiğini söyleyebildiğini, fakat birini diğerine göre ne kadar tercih ettiğini söyleyemediğini fark etti. Başka bir deyişle, fayda fonksiyonunun ölçülebilirliği, ordinal bir sıralama şeklinde olabilir, hipotezini yaptı. Sıralama şeklinde bir ölçüğe göre ölçülen faydaya ordinal fayda, aralıklı ölçekle ölçülen faydaya kardinal fayda dediğimize göre, ordinal bir fayda fonksiyonunda eğimden veya marjinal faydadan bahsetmek anlamsızdır. Böyle bir fonksiyon diferansiye edilemez. Ancak, Pareto, marjinal fayda kavramı ile ulaşılan sonuçlara, kayıtsızlık eğrileri yolu ile de ulaşılabilmesine dikkatleri çekti. Pareto'nun biçimlendirdiği çerçevede, daha yüksek kayıtsızlık eğrileri, daha yüksek faydayı ifade ederse de, faydanın ne kadar daha yüksek olduğunu tâyine gerek yoktur.

Dikkat edilirse, dönüp dolaşıp kardinal faydanın ölçülmesinden çıkarılan teoremlerin hemen hepsinin kayıtsızlık eğrilerinden çıkarmanın kâbil olduğuna geliniyor. Kardinal faydadan böylesine vazgeçişte Johnson (10) ve Slutsky'nin (11) matematiksel, tebliğlerinin önemli rolü olduğuna işaret etmeliyiz.

Pareto'nun ordinal fayda hakkındaki görüşünde tam kararlı olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim faydanın tam değerinin tespit edilebileceği varsayımından vazgeçmekle beraber, bazı bilgiler için özellikle ordinal fayda bilgilerinden ziyâde fayda fonksiyonunun daha elverişli olabileceğini düşünerek marjinal fayda katsayısının işareti ile alâklanmaya da devam etti, Hicks ve Ailen ise, 1934 de neşrettikleri klasik etüdları ile karar teorisinde birbirine ters düşen unsurları ayıkladıkları ve hayâli bir cins anketten zuhur eden kayıtsızlık eğrileri hakkındaki yerleşik iktisadî görüşü kabul ederek, ordinal fayda kavramına değinmeden tüketici talebi ile ilgili alışıla gelinmiş sonuçların tümünü çıkardılar (12).

---

10) Johnson, W. E. The pure theory of utility curves, *Econ. J.*, 1913, 483-513.

11) Slutsky, E. E. Sulla teoria del bilancio del consumatore, *Giornale degli economisti*, 1915, İngilizce tercümesi G. J. Stigler and K. E. Boulding (Eds), *Readings in Price theory*, Chicago: Ricard D. Irwin, 1952, 27-56.

(12) Hicks, J. R., and Ailen, R.G.D. A reconsideration of the theory of Value. *Economica*, 1934, 52 - 76, 196 - 219.

Hicks ve Ailen tarafından teşvik edilen Lange (13) Pareto'da önemli bir tutarsızlığı ortaya çıkardı. Pareto, bir kişinin A, B, C ve D gibi dört hali değerlendirirken A ve B'nin faydaları arasındaki farka, C ve D'nin faydaları arasındaki farkın eşit, büyük veya daha küçük olduğuna hükmedebileceğini farzetmekteydi. Lange, A, B, C ve D için böyle bir mukâyese mümkünse, faydanın kardinal olarak ölçülebilirliğine işaret etti. Psikolojide kullanılan «duygu uzaklığı metodu» esasına göre, Lange, görüşünde haklı olmasına rağmen sert tenkitlere uğradı (14).

Samuelson, tüketici davranışı teorisi ile alakalı yeni bir analitik temeli geliştirdi. Bir görüşe göre, kayıtsızlık eğrisi ve tüketici tercih teorisinin tüm yapısı, tüketiciye elverişli alternatif mal grupları arasındaki seçimler gözlenerek elde edilebilir (15). Bu yaklaşım, Samuelson (16) ve diğerleri (17) tarafından son derece geliştirilmiştir. Tüketicinin seçtiği her mal kombinasyonu, koordinat sisteminde bir noktayı ve bir temâyülü ifade ettiğine yöre, matematiksel olarak bu ve

---

(13) Lange, O., The determinateness of the utility function, *Rev. Econ. Stud.* 1933, 218 - 225.

(14) Allen, R.G.D., A note on the determinateness of the utility function, *Rev. Econ. Stud.* 1934, 155-158.

Phelps - Brown, E. H., Note on the determinateness of the utility function *Rev. Econ. Stud.* 1934, 66 - 69.

Zeuthen, F., On the determinateness of the utility function, *Rev. Econ. Stud.* 1937, 235 - 239.

Bernardelli, H. Note on the determinateness of the utility function *Rev. Econ. Stud.* 1934, 69-75.

(15) Samuelson, P. A., A note on the pure theory of consumer's behavior *Economica* 1938, 1 - 71.

Samuelson, P. A., A note on the pure theory of consumer's behavior An addendum, *Economica*, 1938, 353 - 354.

(16) Samuelson, P.A., *Foundations of economic analysis.* Cambridge Mass. Harvard Univer. Press, 1947.

Samuelson, P. A., Consumption theory in terms of revealed preference. *Economica*, 1948, 243 - 253.

Samuelson, P. A., The problem of integrability in utility theory *Economica*, 1950, 355 - 385.

Samuelson, P. A., Consumption theorems in terms of over compensation rather than indifference comparisons. *Economica*, 1953, 1 - 9.

rilerle tüketicinin kayıtsızlık haritası şekillenir.

World, yukarıda zikredilen faraziyelere göre yapılan bütün yaklaşımların matematiksel olarak aynıyet gösterdiğini izah etmiştir (18).

Nihaî olarak söyleyebiliriz ki, kardinal faydadan vazgeçmenin asıl sebebi, birkaç ilave faraziye ile kardinal fayda analizi ile sağlayabileceklerimizin hemen tamamının değişik biçimlerde kayıtsızlık eğrileri analizi ile yapabileceği ordinalist görüşten ileri geliyordu. Bu, Risk-siz karar teorisi için geçerli bir yaklaşım olmakla beraber, bir kısım iktisatçılar yine de kardinal fayda veya hiç değilse marjinal faydayı muhafaza etmek istemektedirler. Ancak uğraşlarında başarılı olduklarını söyleyemeyiz (19).

Kayıtsızlık Eğrileri ile İlgili Denemeler

Kayıtsızlık eğrilerini tayin ile ilgili üç ampirik teşebbüs olmuştur. İstatistiksel talep eğrisinin çıkarılmasında öncülük yapan Schultz, Chicago üniversitesindeki meslekdaşı psikolog Thurnstone'la birlikte kayıtsızlık eğrileri ile alakalı pek basit bir deneme yaptılar (20). Tek bir kişiye, A ve B mallarının değişik miktardaki birleşimlerinden bir seriyi sundular ve tercihlerini bir standart olarak kabul ettiler. Aynı şey A ve C malları için; C ve B malları için tekrarlandı. Fechner ka-

---

(17) Corlett, W. J. and Newman, P. K.; A note on revealed preference and the transitivity conditions, *Rev. Econ. Stud.*, 1952, 156 - 158 Houthakker, H. S.; Revealed preference and the utility function, *Economica*, 1950, 159 - 174. Little, I.M.D.: A reformulation of the theory of consumer's behavior, *Oxf. eco. Pap.*, 1949, 90 - 99.

Little, I.M.D.. The theory of consumer's behavior - a comment, *Oxf. eco. pap.* 1950, 132 - 135.

(18) World, H., and Jureen, L., *Demand Analysis* New York Wiley, 1953.

(19) Bernardelli, H.; The end of marginal utility theory, *Economica*, 1938, 192 - 212. Bernardelli, H.; A rehabilitation of the classical theory of marginal utility. *Economica*, 1952, 254 - 268.

Robertson, D. H.; *Utility and all that and other essays.*, London, Allen and Unwin, 1952.

Samuelson, P. A.; The end of marginal utility: a note on Dr. Bernardelli's article, *Economica*, 1939, 86 - 87.

(20) Thurnstone, L. L.; The indifference function. *J. soc. Psycho.*, 1931, 139 - 167.

nununa uyan fayda eğrileri ve muhtelif malların faydasının nötr olması faraziyelerine dayanarak çıkarılan kayıtsızlık eğrileri ile elde edilen sonuçlar arasında uygunluk vardı. Thurnstone, Fechner kanununun, verilere, düşündüğü diğer elverişli fonksiyonlardan daha iyi uyduğunu ifade etmektedir. Ancak bunu delillendirmemektedir. Yapılan deneyin gâyesi, B ve C mallarının fayda fonksiyonlarını ayrı ayrı çıkarmaktı. Bunun için AB ve AC'ye ait kayıtsızlık eğrileri kullanıldı ve böylece elde edilen B ve C'ye ait fayda fonksiyonlarından da ikisinin birleşik toplam fayda tahmini yapılabildi. Yapılan tahminler oldukça iyi neticeler verdi: Kullanılan kişinin seçimleri son derece âhenkli ve tutarlı idi. Ancak iktisatçı gözü ile yapılabilecek tenkid, deney sırasında gerçek değil fakat farazî muamelâtın yer almasıdır (21).

Kayıtsızlık eğrilerinin amprik ölçümünün ikincisi, iktisatçı Rouseas ve Hart tarafından yapıldı. Bu sefer, sadece A ve B gibi iki mal alınıp, bunların farklı miktarlardaki birleşim setleri, çok sayıda tüketicinin tercihlerine sunuldu. Meselenin matematiksel bir yanı yoktu. Bazı kararlar, kısmen veya tamamen nihaî harita ile tutarsızdı, fakat bunların sayısı çok değildi. Elde edilen yegâne sonuç, birleşik bir kayıtsızlık haritası çıkarmanın mümkün olduğudur.

Kayıtsızlık eğrilerini ölçmek gayesi ile sonuncu teşebbüs, psikolog Coombs ve Milholland tarafından yapılmıştır (22). Bu istatistiksel yoldan talep eğrisini çıkarma şeklinde tezâhür etmiştir. Karar teorisini hesaba katarak yapılan bu yöndeki çalışmalar için Stigler (23), istatistiksel talep fonksiyonları ile iktisat teorisindeki talep eğrilerinin alâkasının zayıflığına işaret ederken, Wallis ve Friedman bunun makûl karşılanması gerektiğine inanmaktadırlar (24).

-
- (21) Wallis, W. A., and Friedman, M., The empirical derivation of indifference functions., O. Lange, F. Mc Intyre, ve T. O. Yntema (Eds.), Studies in mathematical economics and econometrics, içinde, Chicago: Univer. of Chicago Press, 1942.
- (22) Coombs, C. H., and Milholland, J. E., Testing the «rationality» of individual's decision making under uncertainty, Pyschometrika 1954.
- (23) Stigler, G. J.; The Limitations of statistical demand curves. J. Amer. Statist. Ass., 1939, 469 - 481.
- (24) Wallis, W. A. and Feriedman, M.; a.g.m.

Kayıtsızlık Eğrilerine Yönelik Tenkitler

Riskin olmadığı hâldeki karar teorisini, amprik çalışmalara uygulamaya uğraşan psikologların iddiası, kişiler ne tam mânada kararlı ne de tamamen tesirlenen varlıklar olmadığına göre kayıtsızlık eğrilerinden değil, fakat kayıtsızlık bölgelerinden bahsedebileceği noktasındadır. Herbir kayıtsızlık eğrisini, normal bir duyarlılık eğrisinin kıymet yönünü aksettirdiğini farzederek, tercihlerin hâiz olduğu istatistiksel özellikleri, mal miktarlarının değiştirilmesi yolu ile tahmin edebiliriz. Buradan hareketle iki mal gurubu arasındaki kayıtsızlık tarifi, «aynı kayıtsızlık eğrisi üzerinde her mal bileşimi, bir diğerine göre % 50 tercih edilir» şeklinde yapılabilir. Böyle bir tarif bir iktisatçı tarafından yapıldı (25), psikologlar da amprik çalışmalarında bunu kullandılar (26) Fechner'den beri de psikolojide kayıtsızlığın tarifi bu olmuştur.

Ancak iktisatçılar için başarısızlık «anamlı farkın» istatistiksel bir kavram olup, bu kavramın kayıtsızlık münâsebetine geçişsizlik kazandırmasında aranmalıdır. Yani A, B ye, B de C ye göre kişiyi kayıtsız bırakırken, A'nın C'ye göre kişiyi kayıtsız bırakması gerekmez. Düşünülen A ve B bileşimleri, anlamlı bir farkdan daha az bir farklılığa hâiz ise, kişi için A ve B'den biri diğerine göre farksızdır, aynı şey B ve C için de söz konusu olabilirken, A ve C arasında anlamlı bir fark bâsil olabilecek ve biri diğerine tercihe şâyan olacaktır. Ancak; bu iddia sakattır. Anlamlı bir fark olmasa dahi, % 50'yi bozan her fark rasyonel kişiyi, birini diğerine göre seçmeye zorlar. % 50 tercih, zaten bir noktayı simgeler, bu bir tercih bölgesi olarak düşünülemez. Zamanla zevklerdeki değişmelerden ve yargılardaki tutarsızlıklardan dolayı bunu tâyin de güçleşir.

ikinci olarak, $n > 3$ ise, psikolojik gözleme ile n boyutlu kayıtsızlık haritasının, amprik olarak çıkarılmasının imkânsızlığını zikredebiliriz.

---

(25) Kennedy, C.: The common sense of indifference curves. *Oxf. Econ. Pap.*, 1950, 123 - 131.

(26) Mosteller, F., and Nogee, P., An experimental measurement of utility *J. Petit, Econ.*, 1951, 371 - 404.

Thurnstone'un amprik çalıemalarının gâyesi ise, nötr mallan kapsayan fayda maksimizasyonundan hareketle kullandığı verilerden, fayda fonksiyonu çıkarmaktı (27). Tabiatı ile, sâdece ordinal faydaya dayalı kayıtsızlık eğrileri, bu maksatı kullanılamaz ve eğriler test edilemez. Kardinal fayda böyle özel amaçlar için daha elverişlidir.

Fayda kavramı, Lewin'in birleşme değeri kavramına oldukça benzer (28). Lewin, değer birleşimini, bir obje'nin çekiciliği veya kişiye tesiri olarak tarif eder. Bu açıdan, faydanın uygulamalı etüdünü, değer birleşiminin uygulamalı etüdü olarak düşünüp, Lewin'e ait teorik semanın sayısal kısmı ile ilgilenmek uygun olabilir.

Karar Teorisi - Refah Teorisi ilişkisi

Klasik fayda teorisi, kişiler arası mukayeseli kardinal faydanın varlığını kabul ederek en iyi iktisat politikasının, ekonomideki fertlerin tamamına şâmil, maksimum toplam faydayı sağlayanıdır, şeklinde tarif edilebilir (29). Bu görüş, yani kardinal faydayı refah ekonomisi için faydalı bir zemin olarak kabul, hâla taraftar bulabilmektedir.

Kişiler arası mukayese edilebilirlikten ve daha sonra da kardinal faydadan vazgeçiş, tatminkâr bir ekonomik politika için başka yaklaşımların araştırılmasına yol açtı. Kardinal faydayı ilk terk eden Pareto (30) kısmî bir çözüm getirdi. Pareto'nun görüşüne göre, arzuya şayan ekonomik bir değişme, kişilerin evveline göre en azından bir kaybı olmadan ve hiç olmazsa da içlerinden birisinin daha iyi şartlara kavuşması sonucunu sağlayanıdır.

---

(27) Thurnstone, L.L., a.g.m., 1931.

(28) Lewin, K.; Principles of topological psychology, New York, Mc Graw-Hill, 1936.

(29) Harsanyi, J. C., Cardinal utility in welfare economics and in the theory of risk-taking., J. Polit. Econ. 1953., 434 - 435.
Robertson, D. H., a.g.e.

(30) Ricci U., a.g.m.

Pareto, prensibinin geçerliliği kısıtlıdır ve ileri analizler için yetersizdir. Meseleyi baside ircâ eden bu prensibe göre verilebilecek ekonomik kararlar pek az olup önemsizlerdir. Bu yüzden refah ekonomisi, Kaldor'un kurduğu, «Denkleme» yaklaşımına kadar zayıf kalmıştır (31). Bu prensibe göre ekonomik bir değişme sonucunda, bundan mağdur olanların kayıplarını karşılayacak kadar kazanç sağlayanların, bu kazançlarından başka geride ekonomide bir fazlalık hasil olmuşsa, böyle bir değişme arzuya değerlidir. Yani Kaldor'a göre, ekonomik değişim sonucunda, eksilenden daha fazla malın üretilmiş olması gerekir. Scitovsky (32). Kaldor'un yaklaşımında bir tutarsızlık müşahâde etti. A'dan B'ye yönelik bir değişme Kaldor'un kriterine uygun olarak gerçekleşirken, B'den A'ya tersine bir değişme de bu kritere uyabilmektedir.

O halde orjinal Kaldor kriterine uyan değişmelerin kabule değer olabilmesi için, ters yönlü değişmelerin bu kritere uygun olması gerekir. Kaldor-Scitovsky kriteri de refah ekonomisi meselelerini çözememektedir (33). Buradaki varsayıma göre, sadece ekonomik değişme neticesi, mal üretimindeki artış refahı yükseltecek bir sonuç vermeyebilir. Meselâ, ekonomide yer alan bir firma yeni bir makinayı üretime sokarak yıllık 100.000 TL. değerinde bir üretim artışı sağlarken, yıllık 40.000 TL. alan iki işçinin işine son vermişse, işverenin ilave sağladığı 100.000 TL.'nin kendisine verdiği tatmin ve fayda, işçilerin işsiz kalıp kaybettikleri 40.000'er TL.'dan daha az olabilecektir.

Pareto prensibine uyularak münferit faydaları birleştirmek eşasına göre çıkarılan Sosyal Refah Fonksiyonu ise eksiliklerine rağmen muayyen sonuçlara ulaşmada faydalı bir fonksiyondur (34). Ancak Arrow'un ifade ettiği gibi, sosyal refah fonksiyonu, ekonomideki bütün insanların, ihtiyacı olan, belli ve pek zaruri gereksinmelere karşı duyarlılık gösteren bir fonksiyondur.

---

(31) Kaldor, N., Welfare propositions and inter-personal comparisons of utility Econ. J., 1939, 549 - 552.

(32) Scitovsky, N.; A note on welfare propositions in economics, Rev. Econ. Stud, 1941, 77 - 88.

(33) Baumol, W. J.; Community indifference, Rev. Econ, Stud, 1946, 44 - 48.

(34) Samuelson, P. A.; a.g.e.

MONOPOLEŞMENİN EKONOMİK REFAHA ETKİSİ

Doç. Dr. Nurhayat Şireli

Teorik olarak monopolda fiatın, rekabet şartlarındaki fiattan daha yüksek olacağı tabiidir. «e» talebin fiat elastikiyetini temsil ederse monopolda fiatın, denge monopol fiatının denge rekabet fiatına nisbeti olarak, $(e/e-1)$ kadar yüksek olduğu ifade edilebilir. (1). Bu yaklaşımla monopol kârının, rekabetteki kârın üzerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Eksik rekabetteki üretim hacmi (Q_0) ve üretime katılan firma sayısı (r) olmak üzere, (Q_t) rekabetteki üretim hacmini gösterirse

$(Q_0 = \frac{r}{r+1} Q_t)$ formülünden harekete monopolda üretim hacmi

$(Q_0 = \frac{1}{2} Q_t)$ olur (2). Yani monopol şartlarında rekabetteki üretimin

yarısı kadar üretimin yapıldığını söyleyebiliriz. Monopolda aşırı kâr ve üretim hacminin dar tutulmasından hareket edersek, monopolleşmenin sebep olduğu iktisadî refah kaybının, aşırı (normal üstü) monopol kârından daha fazla olup olmadığı önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

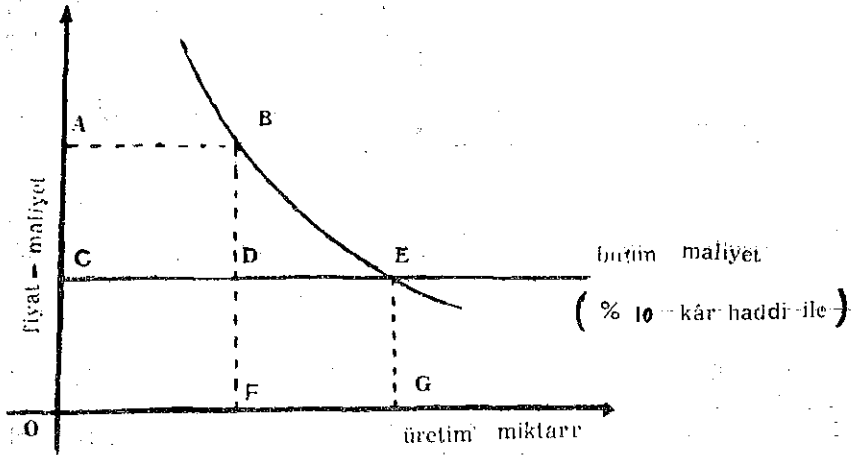
(1) Schwartzman, D.; «The Effect of Monopoly on Price» JPE., Vol.: LXVII, No. 4, Aug. 1959, Say: 352 - 354, 360 - 361.

(2) Fellner, W., «Competition Among the Few», Alfred A. Knopf, say: 60, New York 1949.

Fiat teorisinden monopollerin kaynak dağılımını bozduğunu, kendi leyhlerine ekonomi aleyhine gelir bölüşümünü değiştirdiğini ve böylece de toplam refah kaybına sebep olduklarını biliyoruz. Dolayısı ile sanayinin imalât kesiminde monopollerin özellikle iktisadî refah ve kaynak dağılımına tesirlerini ele almak önem kazanmaktadır.

Diyelim ki, uzun-devrede imalât kesiminde gerçekleşen kaynak dağılımı sonuçta, bu kesimdeki üretim kaynaklarının sabit verimliliğine sebep olmaktadır. (Yani, ortalama mâliyetlerin sâbit olduğunu farzedelim.) İdealde, dengeli bir ekonomide bütün firmalar uzun-devre mâliyet eğrilerine göre faaliyetlerini yürütürler ve her firmanın maliyet eğrisi, kapitale göre sâbit bir getiriye de kapsar. Böyle bir hal, optimal kaynak dağılımının gerçekleştiği bir görünümü ifade eder. Bu durumun fiilen gerçekleşmesi mümkün olmasa da, uzun-devre mâliyetler sâbite yakınsa ve piyasada belirlilik hüküm sürüyorsa kapitalin getiri haddine yani kâr haddine bakarak kaynak dağılımının bozulduğu kesimi tâyin edebiliriz.

Aslında ortalamanın üstünde kâr haddi sağlayan firmalar kıt kaynakları üretimlerinde kullanabilen veya o faaliyet sahasında yegâne üretici olanlardır. Sanayinin bütün kesimlerinde kâr haddini eşitleyecek üretim vasıtalarındaki kayışın ne büyüklükte olması lâzım geldiği hakkında bir fikre varmak için söz konusu malların talep elâstikiyetleri hakkında bilgi sahibi olmamız icap eder.

Şekilde görüldüğü gibi, talep elâstikiyetinin bire eşit olduğu ve uzun devre mâliyetlerin sâbit olduğu monopolcü bir sanayi kesimini düşünelim. Fiatın «A» seviyesinde tespiti halinde, piyasadaki ortalama kâr haddinin üzerinde «aşırı» bir kâr haddi ile karşı karşıya kalırız. Doiyası ile bu kesim kâr haddinin normal-ortalama kâr haddine eşit olabilmesi için üretimin artması ve bu üretim hacmini sağlayacak yeterli kaynak kayışının gerçekleşebilmesi icap eder. Misal olarak, talep elâstikiyeti «1» ve ortalama kâr haddi % 10 iken, yukarıda zikredilen halde, kâr haddi % 20 ise 30 milyonluk yatırılmış bir kapitalden 3 milyon yerine 6 milyon kâr sağlanıyor demektir. Şu halde, bu kesime 3 milyonluk bir kaynak kayışı gerçekleşirse aşırı kâr ve sebeo olduğu refah kaybı bertaraf olabilecektir. Ancak bu kayışlar esnasında talepte ve ekonomik bünyede bir değışmenin olmadığını farz ediyoruz. Ayrıca monopolün sebep olduğu kaynak dağılımındaki bozukluğun hacmi sanayi kesiminin talep elâstikiyeti ile çok yakından alakalıdır. Şekilde, elâstikiyeti bir olan talep eğrisinden faydalanarak, normal üstü kâr miktarını bozulan kaynak dağılımının ölçüsü olarak kabul edebiliriz. Burada söz konusu kaynaklar ile, o kesimin diğer kesimlerden sağladığı girdileri, kapitali ve emeği kasetmekteyiz.

Sanayinin bütün kesimlerinde kâr haddini eşitleyerek kaynak dağılımını ve iktisadî refahı optimale çıkaracağımızı farzedersenek, böyle bir kaynak kayışı sağlamanın iktisadî refahda hasıl edeceği artış neticede teşekkül edecek millî gelirdeki artışa bağlıyabiliriz. Nitelikim bu konuda Amerika Birleşik Devletleri ekonomisi ile ilgili çalışmalar aslında millî gelire bu manada kaynak kayışlarının sağlayacağı payın % 01 civarında olduğunu, fert başına gelire tesirinin ise 1,5 dolar civarında olabileceğini göstermektedir (3).

Monopolleşme sonucu bozulan kaynak dağılımı ile hasıl olan hatalı kaynak dağılımının hacmini, fiyatları rekabet seviyesine düşür-

---

(3) Stigler, J. G.; «The Statistics of Monopoly and Merger, «J. P. E. Feb. 1956' say: 33 - 40.

Epstein, R. C., Industrial Profits in the United States, New York, National Bureau of Economic Research, 1934.

mek için o kesime girmesi gerekli kaynakların değeri ile ölçebiliriz. Bu da, monopolde ve rekabetteki üretim hacimleri arasındaki farkın rekabet fiyatı ile çarpımına eşittir. ($OC \times FG$ veya $DEFG$ dikdörtgeni).

Kaynakların yanlış dağılımını ifade eden $DEFG$ değeri, monopol kârı $ABCD$ ile ilgilidir. B ve E arasında fiatlardaki değişme nispeti E 'den ölçülürse ($ABCD/CDOF$), B 'den ölçülen miktarlardaki değişme nispeti ise ($DEFG/CDOF$)dir.

$DEFG/ABCD$, B ve E arasındaki talebin ark elâstikiyetini ifade eder. ($DEFG/ABCD$)ye « k » dersek, « k » talep eğrisi üzerinde monopol ve rekabet halleri arasındaki talebin ark elâstikiyetini verirken, k ile aşırı kâr çarpımı da kaynakların monopolleşme sonucu yanlış dağılımının hacmini verir. Bu şartlar altında monopolün sebep olduğu refah kaybı BDE alanına tekabül eder.

Yukarıdaki yaklaşım sâbit-mâliyet yerine artan-mâliyet faraziyesi altında yapılacak olursa, monopol ve rekâbet şartları altında yapılan üretim hacmi farkı azalacak ve iki piyasadaki fiyatlar arası fark küçülecektir.

Sonuç olarak ekonomilere monopollerin tesiri açısından söyleyebileceğimiz, ekonomilerin yapısal durumlarına göre farklılık arz eder. Gelişmiş ve rekabet piyasası şartlarını geniş ölçüde gerçekleştirebilmiş ekonomiler için sanayinin bazı kesimlerinde zuhur eden monopolleşmeler ve bunların iktisadî refah açısından ekonomiye tesirleri büyük önem taşımıyabilir. Ancak kaynakları kıt olan, istihdam sorununun bünyeyi ekonomik ve sosyal sonuçları ile sarstığı gelişen ekonomiler için mesele önem kazanmaktadır. Monopolleşme dolayısı ile üretim hacminin düşük seviyede tutulması ile beraber, kapital-yoğun üretim teknolojilerinin de gelişmiş ülkelerden bu ülkelere aktarılması açık işsizliğin boyutlarını daha da genişletmektedir. Ayrıca üretim kapasiteleri elverdiği halde aşırı kâr câzibesi ile monopolistlerin üretim hacmini kısımları sonucunda, özellikle ithal edilmiş teçhizatın âtil kalan kapasitesi ekonomiden alınmış fakat ekonomiye üretim açısından katkıda bulunmayan bir fire mâhiyeti taşımakta ekonomik refah böylece ikili bir kayba uğramaktadır.